दुर्ज्जयम् । क्षतक्षयञ्च कासञ्च पार्श्वशूलमरोचकम् । स्वरक्षयसुरोरोगं श्वासं हन्यात् सुदारुणम्" ।

"तोयद्रोणद्वितये मांसं छागलस्य पलशतं पक्त्वा । जलमष्टांशं शुक्तं तस्मिन् विपचेद् घृतं प्रस्थम् । कल्केन जीवनीयानां कुडवेन तु मांससर्पिरिदम् । पित्तानिलं निहन्यात् तल्लानपि रसकयोजितं पीतम् । श्वासकासाग्नुचौ यक्ष्माणं पार्श्वहृद्रुजां घोराम् । अध्वव्यपायशोषं शमयति चैवापरं किञ्चित् । छागपलद्वयसमक्षीरैर्दध्ना च साधितं सर्पिः । सत्वारं यक्ष्महरं कासश्वासोपशान्तये परमम्" । भैषज्यरत्नावल्यां विशेषो यथा "आजं चर्म्म विनिर्मुक्तं त्वक्पक्षकुन्नखादिकम् । पञ्चमूलीयञ्चैव जलद्रोणे विपाचयेत् । तेन पादावशेषेण घृतप्रस्थं विपाचयेत् । जीवनीयैः सयष्ट्याह्वैः क्षीरञ्चैव शतावरी । छागलाद्यमिदं नाम्ना सर्ववातविकारनुत् । अर्दिते कर्णशूले च बाधिर्य्ये मूकमिन्मिने ; जङ्घागृद्रपङ्गूनां खञ्जे गृध्रसिकुब्जयोः । अपतानेऽपतन्त्रे च सर्पिरेतत् प्रशस्यते । पृथगूर्द्ध्वं तुलां पञ्चमूलहन्नाजमांसयोः । निःक्वाथ्य सलिलद्रोणे क्वाथे पादावशेषिते" । 'छागमांसतुलां गृह्य दशमूल्याः पलं शतम् । अश्वगन्धपलशतं वाट्यालकशतं तथा । घृताढकं पचेत्तोयैश्चतुर्भागावशेषितैः । क्षीरं स्नेहसमं दद्यात् शतावर्य्या रसं तथा । ताम्रपात्रे दृढे चैव शनैर्मृदुनिना पचेत् । अस्यौषधस्य कल्कस्य प्रत्येकं शुक्तिसम्मितम् । जीवन्ती मधुकं द्राक्षा काकोल्यौ नीलसुत्पलम् । शुक्लं सचन्दनं राज्ञा पर्णिनीद्वयं शारिवे । मेदे द्वे च तथा कुष्ठं जीवकर्षभकौ शटी । दार्व्वी प्रियङ्गुः त्रिफला मतं ताक्षीशपद्मकौ । एलापत्रं वरी नागलातीकुसुमधान्यकम् । मञ्जिष्ठा दाडिमं दारु रेणुकं शैलबालुकम् । विडङ्गं जीरकञ्चैव मेषयित्वा विनिःक्षिपेत् । वस्त्रपूते च शीते च शर्करा प्रस्थसंयुतम् । निधापयेत् स्निग्धभाण्डे आर्द्रे वा भाजने शुभे । अस्यौषधस्य सिद्धस्य शृणु वीर्य्यमतःपरम् । देवदेवं नमस्कृत्य संपूज्य गणनायकम् । पिबेत् याचितलं तस्य व्याधिं योज्यानुपानतः । सर्ववातविकारेषु अपस्मारे विशेषतः । उन्मादे पक्षघाते च आध्माने कोष्ठनिग्रहे । कर्णरोगे शिरोरोगे बाधिर्य्ये चापतन्त्रके । भूतोन्मादे च गृध्रस्यां कोष्ठारे चाक्षिपातके । पार्श्वशूले च कृच्छ्रे च तालायामार्दिते तथा । वातकण्टकहृद्रोगमूत्रकृच्छ्रे सपङ्गुले । क्रोष्टुशीर्षे तथा खञ्जे कुब्जे चाध्मानमिन्मिने । अपतानेऽन्तरायामे रक्तपित्ते तथोर्द्ध्वगे । आनाहेऽर्शोविकारेषु चातुर्थकज्वरेऽपि च । हृत्पद्मे तथा शोषे क्षीणे चैवापपाण्डुके । दन्तापतानके भग्ने दाहे चाक्षेपके तथा । जीर्णज्वरे विषे कुष्ठे श्लेष्मस्रावे मदात्यये । आद्यवातेऽग्निमान्द्ये च यानरक्तगदेषु च । एकाङ्गरोगिणे चैव तथा सर्वाङ्गरोगिणे । हस्तकम्पे शिरःकम्पे जिह्वाकम्पे जडे भ्रमे । क्षीणेन्द्रिये नष्टशुक्रे शुक्रनिःसरणे तथा । स्त्रीणां वातास्रपाते च पटले चाक्षिस्यन्दने । एकाङ्गस्यन्दने चैव सर्वाङ्गस्यन्दने तथा । नागादिजनिते वाते स्त्रीणामप्राप्तिहेतुके । आभिचारिकदोषे च धनसन्तापसम्भवे । ये वातप्रभवा रोगा ये च पित्तसमुद्भवाः । शिरोमध्यगता ये च जङ्घापार्श्वादिसंस्थिताः । मारुतग्रहाभिभूतश्च शिशुर्यश्च विशुष्यति । प्रक्षीणबलमांसश्च न वर्त्मगमनक्षमः । एतेनानेन सिध्यन्ति वज्रसुक्तिरिवासुरान् । निहन्ति सकलान् रोगान् एतं परमदुर्लभम् । रसायनं वह्निबलप्रदञ्च वपुःप्रकर्षं विदधाति रूपम् । दन्तावलेन्द्रेण समानतेजा दीर्घायुषं पुत्रशतं करोति । स्त्रीणां शतं गच्छति वातिरेकं न याति तृप्तिं सरसः समाङ्गः । अपुत्रिणो पुत्रशतं करोति शतायुषं कामसमं बलिष्ठम् । महत् एतं नाम तु छागलाद्यं विनिर्मितं वातनिसूदनत्वं । शिवं शुभं रोगभयापहञ्च चकार हारीतमुनिर्विशिष्टः । शृगालवर्हिणः पाके पुमांसं तत्र दापयेत् । मयूरी जम्बुकी छागी वीर्य्यहीनाः स्वभावतः । शापितं काशिराजेन छागमेव नपुंसकम्" । [काव्यप्र० ।

छागवाहन पु० छागोवाहनमस्य । बहुव्री० त्रिका० । "छिटा"

छात त्रि० छो-क्त । १छिन्ने २दुर्बले अमरः । "छातेतराम्बु-

छात्र पु० छत्रं गुरोर्दैगुण्यावरणं शीलमस्य छत्रा० ष्ण । १अन्तेवासिनि शिष्ये २मधुभेदे न "दरटाः कपिलाः पीताः प्रायोऽहिमवतोवने । कुर्वन्ति छत्राकारं तु तत्र्यं छात्रं मधु स्मृतम् । छात्रं कपिलपीतं स्यात् पिच्छिलं शीतलं गुरु । स्वादुपाकं क्षमिघ्नं च रक्तपित्तप्रमेहजित् । भ्रमतृण्मोहविषहृत् तर्पणञ्च गुणाधिकम्" भावप्र० । [अल्पघ्ने मन्दे शिष्ये क्षारा० ।

छात्रगण्ड पु० छात्रो गण्ड इव । पद्मस्य पादमात्रवेत्तरि

छात्रदर्शन न० छात्रं मधुभेद इव दृश्यते दृश-कर्म्मणि.